

سقرهتلداني رۇذنامةنووسبي

كوردبي و

رؤلي لة ثقرةسةندني زمان و

نةدءبدا

ظهور الصحافة الكردية ودورها في تطوير اللغة والادب

د. نيسماعيل نيبيراهيم سةعيد

د. اسماعيل ابراهيم سعيد

Abstract

Appearance of the Kurdish press in the Kurdish literature was affected by as set of both external and internal factors. The former was realized in the spreading of press and publications especially at the neighboring countries in the second half of the 19th century. The latter factors, external ones ,were concerned the political situations undergone by the Kurdish people who severely suffered injustice practiced by the Othman authority .All these reasons had driven the educated to migrate to search for more safe places to practice their cultural actions with absolute freedom. Consequently, the first newspaper was issued on 22/4/1898 in Cairo which pointed the birth of the Kurdish press inside and outside Kurdistan region which undertook major tasks in developing both language and literature.

Based on the above, the present researcher has tempted to conduct a study entitled "**Appearance of the Kurdish press and it Role in Developing Language and Literature**". At the scope of the language, the Kurdish press had begun to use the Arabic letters along with parsing sings in writing, and later on it began to use the Kurdish letters which are currently used. It also began to reduce using foreign words.

Regarding literature, the Kurdish press had undergone the responsibility of modernizing literature through involving new literary types, especially in essay writing, story, and novel and other types.

The researcher has adopted three models of press publications for the sake of identifying changes in each period of time since 1898 up to 1930:

- Kurdistan Newspaper "1898"
- Roj Kurd journal "1913"
- Zyan Newspaper "1930"

تَشِيْئَة كُورْدِي

لە کۆتایي سەدەي نۆز دەهەمدا روژنامەنووسیی بۆ نەتەقەکانی روژ دەهەلاتی ناوەرست بوو قەتە ئیویستییهکی طرنط ، سەر هەڵدانی روژنامەنووسیی کوردیش ئهقیووست بوو بة کۆمەلێک هۆکاری دەر قو و ناو خۆی کوردستان ، نەتەقەکانی دراوسی کوردیە بەزمانی خویان روژنامەیان دەر کرد ، رووناکییرانی کوردیش کە لە ذیڕ فشاریکی طهقو رەي حوکمی نار قوای عوسمانیدا دەیاننا لاند دەر فەتی ئهقیان نەبوو ئهقو جورە ضالاکییە لەسەر خاکی ولاتەکتیان ئهقجام بدن ، بۆیە ناضار بوون لە دەر قو و ولات دەست بەکار بن ، ئهقو بوو روژنامەي "کوردستان"یان لە ولاتی میسر لە شاری "قاهیره" روژي 1898/4/22 دەر کرد ، کە بوو بة ئی شەطی کاروانیکی ئیروزو ئاشانیش رووناکییرانی کورد لە ناو خو دەر قو ی کوردستان هەقو لەکانیان خستە طهق بۆ بقر دقوام بوونی کاروانی روژنامە نووسی کوردی .

روژنامە نووسی کوردی کۆمەلێک ئهقکی ئیروزی لە ئهقستو طرت ض وهک شبوو خەباتیکی نوی کوردا یهتی و کۆمەلایهتی ، ض وهک ریضکەیهک بۆ ئهقره ئیدانی زمان و ئهقدهبی کوردی لە طشت بوارە کانی زمانهوانی و ئهقدهبیادا کە لەم تویدینه قویدا دهبه جیی بایهخ و لەسایه ی ههقسی ریباری میدووی و وهسفی و شیکاریدا برطهکانی بهنئهقجام دهطهقنریت . مهقوادی تویدینه قو کەش سهر دقمی بهقرايي روژنامە نووسی کوردی دهطریته قو لە دقورو بهقري سالانی (1898-1930) .

نامانجی تویدینه قو کەش له قو دا بهقجهسته دهبی کە روژنامەنووسی کوردی ئهقکی ئهقره ئیدانی زمان و ئهقدهبی کوردی لهقنه ستو طرتو قو ، کە طوزارشت لە ناسنامه ی نەتەقو ی کورد دقکتن .

تویدینه و توره کیه و ضوار توره نیک هاتوره که نهمانه:

توره یه یهکه: ستره لانی رۇذنامه تونوسی له ناونسه کهدا.

توره یه دووم: له دایکبوننی رۇذنامه تونوسی کوردی.

توره یه سییه: ئهکی نوره نیدانی زمان.

توره یه ضوارم: نویکردنه توره نهدهب.

له نهنجانی تویدینه و توره که شدا به نینی ریبازی زانستی ئوخته یه نهو بوضوانه خراونته
به رضاه که تویدنه به نینی توانا بویان ضوره.

توره یه یهکه:

بزای رۇشنبری و ستره لانی ضا و ضانته مانی به رۇذنامه نوسیشه توره له
ناوراستنی سده یه نوزده هه مده له ناونسه که دا طورانکار بیهکی طوره یان دروست کرد
به توره هوشیار کردنه توره کومه لانی خه که له نیو ولاتانی دراوسی کوردستاندا، که به توره به توره
بووه مایه یه رهوانه توره نهو تاریکیه یه به هوی ده سه لاتی ناره وای عوسمانیه توره بالی
کیشابوو به ستره لانی ناونسه که توره که نه مئهش له خویدا هؤکاری ده توره کوردستان بوو
بو بلاووننه توره بزای رۇشنبری له کوردستاندا.

بلاووننه توره ضاب و ضابه مه نیش له ولاتانی دراوسیدا بهم شیوه یه بوو:

1. جووله که هه لاتوه کهانی نیستانیا که له ترسی ده سه لاتی دارینی نهو ولاتندا روویان له
تورکیا کردبوو له سالی 1494 له شاری نه سه مبول یه که مین ضاخانه یان دامه زاندا.

له سالی (1565) یشدا نهرمه نییه کهان هتر له وشاره دا ضاخانه یه کیان دامه زاندا. ئاش
نه مئهش رۇذنامه یه که به زمانه فوره نسی له شاری "ئهزمیر" ده رضوو، ئیدی به توره به توره
رۇذنامه له نیدانی سیاسی نهو طه لانددا رۇلی طرنطی طیرا، دوایش که تونه ده ست
به ره هه لست کارانی هه ردوو حوکمی عوسمانی و قاجاری و کردیان به ضنه.

2. حکومته عوسمانی یه که مین رۇذنامه یه به زمانه تورکی به ناوی "ته قومی وقائع" له سالی
(1833) دا له تورکیا ده کرد.

3. یه که مین رۇذنامه به زمانه فارسی سالی 1851 (ناصر الدین شاه) ده یکرد.

4. بيكّة مين رۇڭنامە بە زماني عەرقەبى لە عىراق بە ناوي "الزورا" ء "سالي 1869 دە رضوو. (1)

بە م شيوە لەدەورووبەري كوردستان كەش و ھەوايەكي نوي ھاتەتووري كە كارتىكەري طەورەي ھە بوو لە سەر باري رۇشنييري نەتەوەي كورد.

(1): بروانە دوكتور كەمال مەزھەر، نەحمە د "نېتە يشتني راستي" وشوييني لە رۇڭنامە نووسي كورديدا، ضائخانەتي كوري زانياري كورد، بەغدا، 1978، ل 43-49.

تەوەرەي دووقم:

لە دايبكووني رۇڭنامە نووسي كوردي:

لە سەر ناستي ھۆكارەكاني ناوخويش دەتوانين ئىنچە بۇ ئەو رابكيشين كە نەتەوەي كورد لەغزير فشاريكي طە ورتدا دەينالاند، ضونكە حوكمي عوسماني ذباني لە رۇلەكاني نەتەوەي كورد تالكرديوو، بە طشت جورىك دەيضة وساندئەو، ھەستى نارەزايي لە دل و دەرووني رووناكبيراني كورددا ئىنطى خوارديوو، ھەربوئەش و ئەك ئامادەمان بۇ كورد يەكەمين رۇڭنامەتي كوردي "كوردستان" كە لە رۇذي 1898/4/22 دەرضوو لە دەقەرەوەي كوردستان لە (قاھيرە) لە ولاتي ميسر لە دايبك بوو، دوايين ذمارەشي (31) لە 1902/4/1 لە جنيظ دەرضوو.

شايباني باسيشە تا ذمارە (6) ي ميقداد ميذحتت بەدرخان سەر نووسەري بوو، دوايش عەبدولرەحمانى براى، كە ھەردووكيان ئاوارەي دەستي ئىو حوكمە سنەمكارە بوون.

ئەم ھۆكارانەش جۇرە تايبەت مەندىنيبە كيان بە رۇڭنامە نووسي كوردي بەخشي كە لەم خالاندا بەر جەستە دەبي:

1. رۇڭنامە نووسي كوردي جياواز لە رۇڭنامە نووسي نەتەوە كاني دراوسي (عەرقەب، فارس، تورك) بە ئەھلي لە دايبك بوو ئەك فەرمي، لە دەقەرەوەي دەسە لاتي ميري.

2. رۇڭنامە نووسي كوردي خوي بە خاوەني مەسەلەتيكي نەتەوایەتي زانیوو خەباتي بۇكردوو و لە ئیناويشيدا جبي طوریو.

3. رابقراني رۇڭنامە نووسي كوردي خەلكانيكي رووناكبيرو نەتەوە ئەرور بوونە، خواستي كەسيي خويان خستوئە لاو، تەنانت دەست رۇش بوونە، بۇیە تەنھا بۇ بەرذەوەندي نەتەوە كەتيان ھەولیان داو (2)، ئەم مېذوو ئەك و بیطردەش تارادەتيك ئاريزراو و بووئە ديار دەتيكي جواني كاري رۇڭنامە نووسي كوردي و مايعي شانازيیە بۇ رۇڭنامە نووساني كورد.

رؤذنامه نووسیی کوردی کۆمەڵەیک ئێرکی ئیروزیشی لێستۆطرت بۆ خزمەتی ئرسی نەتەوایەتی و کۆلتووری کورد، بە تاییەت لەسەر ئاستی نەرسەسەندنی هەردوو بۆاری زمان و نەدەتەب کە لەم تۆبذینەتۆبەدا بوننەتە جیی بایەخ .

(2): بروانە: دوکتۆر ئیسماعیل ئیبراهیم سەعید ، نەدەتەبی رؤذنامه نووسی کوردی بەغدا 1974-1970، قوناغیکی نۆی ، دەزطان رۆشنیری و بلاوکردنەتۆی کوردی ، ضائخانەتی ئیلاف ، بەغدا ، 2005 ، ل20 .

نەتۆرەتی سییەتم:

ئێرکی نەتۆرەتی ئیدانی زمان

نەتۆرەتی مێدووی نووسینی کوردی بکۆلینەتۆ دەتبی ئێو راستییە بدرکینین کتۆا لێ رابوردوویەکی دووردا نووسینی کوردی هیند نەتۆرەتە جیی بایەخی رۆلەکانی نەتۆرەتی کورد، کۆلتووری کوردی ئنر زارەکی بوو ، نەک نووسراو ، بیطومان نەتەش طەلیک هۆکاری هەتە کە لێ نەبوونی دەسەلاتیکی سەربەخۆی تەواودا بترجەستەدەتبی و ئیویستی بە کەشوەهۆایەکی طونجاو هەتە، بەداخەتۆ نەتۆش بۆ نەتۆرەتی کورد بەرئانەتۆو ، تەنانتەت میرنشینەکانیشی بەزۆری زمانی نووسین و طفت و طویان لێطەل دەتۆتەکانی دیدا بەزمانی ئێوان بوو ، بە تاییەت زمانەکانی (فارسی و تورکی و عەرەبی) یان بەکارهیناوە ، بە هەمان شێوەش شاعیرەکان کاتیک شیعەرەکانیان بە دەس نووسی خۆیان نووسیوتەتۆ جۆرە رینووسیکیان ئیرە و کردووە کە لێ سایەتی کارنیکتیری ئێو زمانانەدا بوو ، نەلف و بیی ئێوانیان بەکارهیناوە.

نەتۆش زیاتر تەتۆرەتی لێ ریطەتی رینووسی کوردیدا دروست کردو ، نەبوونی ضائت بوو ، کە بۆ یەکەمجار (ناذابا) لێ سالی 1879 دا بۆ نووسینی کوردی بەکاری هیناوە ، کاتیک کە فەرھەتظیکی کوردی فەرەتسی بەتیتی لاتینی ئامادەتی ضائکردو ئاش خۆی بە فەرمانی ئێکادیمیەتی رووسی سالی 1879 فیردیناند بوستی بلاوی کردووە و (3) ئیشکەش بە کتیبخانەتی کوردی کرد کە تازە دادە مەزرا.

(3): بروانە: دوکتۆر ئێورەحمانی حاجی مارف ، فەرھەتظ نووسی ، لێ کتیبی قاموس زمانی کوردی ، عبد الرحمن امین زەبیحی، بترطی یەکەم ضایخانەتی کۆری زانیاری کورد ، بەغدا ، 1977 ، ل75 .

دەربارەى ئاتە ئىدائى رىنوووسىي كوردى لە رۇننامە نووسىي كوردىدا

بۇ وردىبونە لە مېدووې رىنوووسىي كوردى و دست نىشانكردنى ئتو طۇرانكارىانەي بەسەرىدا هاتووە ئتەم نمونانە هەلەدە بۆيرىن :

1. رۇننامەى "كوردستان" 1898 :

لائە رەكانى ئتەم رۇننامەى بەزمانى كوردى و بەئەلف و بېي عەرقەبى ضاتكارون و (سەرو بۇرو ذېر) لە دارشتنى وشەكاندا بەكار هېنارون ، وەك لئەم دەققەى خوارەودا هاتووە ، ئتەمش طۇرانىكە لە رىنوووسىي كوردىدا ضونكە لئەوتوئىش واتە لئەسەرقەتاي بلاوبووونەوې ئەلفىاي عەرقەبى لە كوردستاندا تا سەرقەتاي سەدەى بېستەم فارسى ئامېز بوو، هەردوو بزويىي "لە ، و"بە كارنەدە هېنارون .

"ذ ، خۇدى ، ام ، هەين ، طوئد ، دىفسن ، كورد "

لە لائەكى دىكەشەوە وشەى بىانى زور بەكار هېنارو وەك لئەم دەققە دا دەردەكەوئت :

" حضرت ئىغمبر علىة الصلوة والسلام طوتى يە :

"العلماء ورثة الانبياء " أنطو علماء وارثين ذ طرف خۇدېه مأمورن وعظ و نصيحتى بدن .
خلكى رىا نىشان وان بكن.....(4)

(4):ئروانە : رۇننامەى "كوردستان"، ذمارە : 1، ل 1 كۆكردنەو و ئىشەكى بۇ نووسىنى دوكتۇر كەمال فوئاد، ضائى سېيەم ، تاران ، 2006، ل11

2. طۇظارى "رۇنكرد" 1913:

ئەم طۇظارە عەبدولكەرىم بە طى كەركوكى زادة لئە شارى ئتەستەمبول بە هەردوو زمانى كوردى (بە هەردوو شىوۋە زارى كرمانجى خواروو ، نووروو) و زمانى توركى دەرى كردوو.

لئە دارشتنى لائەرقەكانى ئەم طۇظارەدا وەك لئەم دەققەى خوارەودا روونە ئتەم طۇرانكارىيانە بەدى دەكەرىت :

-لە نووسىنەكەدا سەرو بۇرو ذېر نەماوە ،

- وشەى بىانى كەم بووئەتەو .

- نووسىنەكە رە وانتر بوو .

تة وقرەي ضوارقم:

نویکردنەوێ نەدەب

زۆربەي ليكۆلەرائي نەدەبي كوردي لەسەر نەوێ كۆكن كەوا نەدەبي كوردي تانیش سالي 1898 (سالي لە دايكبووني رۆژنامەي "كوردستان" وەك بەكەمەين رۆژنامەي كوردي) بە طشتي شيعر بوو و لەسەر كيشي عەرووزي هۆنراوەتەو، ئەخشانەكەشي بریتی بوو لە ضەند نیکستیكي سادة وەك مەولودنامەكەي شەيخ حەسینی قازي كە مێژوووەكەي دەطەریتەو بۆ نیوێي بەكەمي سەدەي نۆزدهەم و، كئیبی "نریتی كودەواري" ي مەلا مەحمودي بايەزیدی كە لە ناوەراستی هەمان سەدەدا نووسراوە (10) هە نديكي ديكەش كە بنەما ناينیپەكانیان تیرەوكردووە ئەوانەش ثابتەدي ياساكانی كلاسیك بوونە، ضونكە بۆ ضینیكي كۆمەلای كوردەواري بوو (فەقێ و مەلاو خۆیندەوارانی نزیکي دەسەلات) دوور بوو لە مەملانیي نايدولۆذي و كیشەكانی ضینایەتی و كۆمەلایەتی بابەتەكانی لە جوغزیكي تەسكدا بوونە، كە ئەویش تەبوو ست بوو بە سیستمي ئەو سەردەمەي كۆمەل و بارودۆخي كۆمەلپاي كوردەواريیەو .

هەر بۆیەش دەبوو رۆژنامە نووسیی كوردي بەئەركي سەرشانی خۆي هەلسیت و بابەتی نوێ بپینتە ناو، لەبەر ئەمە دە بینین داستانی مەم و زین و شيعري حاجي قادري كۆبي لە رۆژنامەي "كوردستان" دا بوونەتەجیبی بايەخ كە بابەتی نەتەوايەتی و مافی رەوای نەتەوێي كوردیان لە خۆطرتوو .

(10): الدكتور عز الدين مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، مطبعة دار الجاحظ بغداد 1973 ص 19-35.

لەم رۆژنامەيەدا دانرايەكي نوێ لە نەدەبياتي كورديدا لە دايك بوو ، كە ئەویش "وتار" بوو دوايش لە سەرتەي سەدەي بیستەمدا "رۆمان" لەطۆرەتانی رۆژنامەنووسیی كورديدا بوو تەجیبی بايەخ بە تايبەت رۆژنامەي "ذیانەو" (11) كە رۆمانی "لە خەوما" ي جەمیل سانیبی لە سالي 1925 بەزنجیرە بلاوكردوتەو .

رۆژنامەنووسیی كوردي سەكۆیەكي ئازادیش بوو بۆ بلاوكردوتەوێ رەخنەو بیرو بۆضوونی نووسەر و روناكبیرانی كورد ، بۆ نموونە ، شاعیر و نووسەری نوێخوای كورد رەشید نەجیب لەسالي 1930 لە رۆژنامەي "ذیان" دا زنجیرە و تاریکی بەناونیشانی (نەدەبي كوردي) بلاوكردوتەو، تیايدا داواي كردوو نەدەبياتي كوردي بطەریتەو بەرەو (ناطیستا) و دەلیت: "لە ئاش دەرکەوتنی ئیسلامیەت ئەكسەری كئیبی دینی كورد و ناطیستایي سووتینران،

--رؤنامة نووسي كوردي كؤمئليک ئئركي لئنة ستؤطرتوؤة لئوانئش ئئرةئئيداني زمان و ئئدئبي كوردي .

--لئميانئي رؤنامة نووسيينؤة بئرةبئرة رينؤوسيي كوردي ئئشكئوتوؤة ،بئكارهيناني وشئي بيانئش كئم بوؤتئؤة ، وشئي رئسئن و نوئش زيادي كردؤة.

--لئميانئي رؤنامة نووسيينؤة ئئدئبياتي كوردي رووي لئة نوئطئري كردوؤة و كؤمئليک ئانراي نوئي لئة خؤطرتوؤة .

--رووناكبيراني كورد هئؤلئكانيان خستؤتئطئر بؤ طئرانئؤة بؤ ئئدئبي رئسئن و هؤنينئؤي شئعر لئسئر كيئشي خؤمالي .

ظهور الصحافة الكردية ودورها في تطوير اللغة والادب

د.اسماعيل ابراهيم سعيد

ظهور الصحافة الكردية في الادب الكردي تأثرت بمجموعة من العوامل الخارجية والداخلية

،الخارجية كانت تتجسد في انتشار المطبوعات والصحافة بشكل خاص في الدول المجاورة في

النصف الثاني من القرن التاسع عشر ،اما الداخلية فكانت تتعلق بالظروف السياسية للشعب

الكردي في كردستان التي كانت تعاني من الاضطهاد كبقية شعوب المنطقة من السلطة العثمانية

الجائرة .

مما ادى بالمتنورين الكرد للهجرة والبحث عن مكان ملائم لممارسة نشاطاتهم الثقافية وعلى

اثر ذلك صدرت اول صحيفة كردية باسم "كردستان" في 1898/4/22 في مدينة القاهرة ومنها

بدأت الصحافة الكردية برحلتها الشاقة في داخل وخارج كردستان وحملت على عاتقها عدة مهام

رئيسية منها تطوير اللغة والادب وتم اختيار عنوان موضوع بحثنا هذا "ظهور الصحافة الكردية

ودورها في تطوير اللغة والادب " لتأكيد هذا الغرض.

فعلى نطاق اللغة بدأت باستعمال الحروف العربية مع علامات الاعراب في الكتابة وبعدها

الحروف من دون علامات الاعراب ومن ثم استعمال الحروف الكردية الحالية وكذلك بدأت بالتقليل

من استعمال الكلمات الاجنبية .

اما بالنسبة للادب فتحملت مسؤولية تحديث الادب من خلال تمهيدها بادخال الانواع الادبية

الجديدة وسيما المقالة ونشر القصة والرواية وغيرها.

اعتمدت في البحث ثلاثة نماذج من المطبوعات الصحفية وهي :

صحيفة "كرديستان 1898"، مجلة " رؤونكردي 1913"، صحيفة" نبيان 1930" وذلك لتحديد

التغييرات وفق الفترات الزمنية المعنية في البحث وتغطيتها بشكل ملائم منذ سنة 1898 ولغاية

1930 والتي شملت الصحافة الكردية الصادرة في تلك الفترة .